

Brněnská cihelna "Na leči" ve 14. - 16. století

Milena Flodrová

Záchranný archeologický výzkum, který v roce 1994 zachytil a odkryl zajímavou lokalitu s cihlářskými pecemi na nádvoří bývalého Zemského domu na rohu Veverčí ulice a Žerotínova náměstí, otevřel zároveň jedno z dalších témat dějin města Brna s celou řadou otázek, které se týkají cihelen, cihlářů a cihlářství ve 14. - 16. století vůbec. Je nutno hned na počátku konstatovat, že jde o téma samostatně dosud nezpracované v celé šíři a že pouze v kontextu jiných historických prací lze najít větší či menší zmínky o brněnských cihelnách této doby. 1)

Na základě dosavadních poznatků se soudí, že město Brno mělo ve 14. - 16. století tři městské cihelny, které ovšem časem měnily své umístění. Město je také různě pronajímalo, zastavovalo i prodávalo podobně jako své lázně, mlýny, sladovny a jiný nemovitý majetek. Situaci někdy poněkud komplikuje to, že cihelny jsou v archívním materiálu někdy pouze evidovány, jindy jsou z nich odváděny poplatky a jindy je uváděna suma, na niž jsou v té které době oceněny. To někdy ztěžuje jejich identifikaci, protože se nezdá, že archívní pramen zachytí pouze tu cihelnu, z níž nájemce či momentální majitel odvádí poplatek a tu cihelnu, z níž se poplatek v té době přímo neodvádí, prostě nezachytí vůbec. Navíc nájemci či vlastníci nemuseli být ani sami cihláři; je doloženo, že cihelnu vlastnili zedníci, stavební podnikatelé a dokonce i krejčí. 2) Dalším poznatkem je, že většina nájemců či majitelů brněnských městských cihelen měla své vlastní domy uvnitř městských hradeb, kde také bydleli, zajímavé je soustředění několika cihlářů v ulici Veselé poblíž Veselé brány nedaleko jedné z městských cihelen. 3)

Cihelny hrály v životě města významnou roli, neboť od 14. století se pálená cihla používala už zcela běžně jako stavební materiál ke stavbě měšťanských domů a to většinou ve své režné neomítnuté podobě. 4) Spotřeba cihel byla velká, navíc město Brno samo právě ve 14. století vyvíjelo i další rozsáhlou činnost tím, že opravovalo brány, mosty a radnici, dláždilo tržiště a zpevňovalo hradby. O odbytu zboží měly tedy cihelny postaráno. Ostatně velmi krásným dokladem stavební činnosti je smlouva o opravě Židovské brány z roku 1350, v níž se podrobně popisuje postup prací i výčet použitého materiálu. 5)

Město Brno tudíž cihelny potřebovalo mít ve své blízkosti. Protože však, jak je známo, cihlářská výroba potřebuje dostatek vody, je zcela pochopitelné, že všechny tři cihelny 14. století pracovaly někde poblíž vodních toků.

Jedna byla umístěna přímo pod Židovskou branou poblíž kostelíka a hřbitůvku sv. Martina, přibližně v místech dnešního nádraží a nedaleko svrateckého náhonu. Jejími majiteli byli postupně jistý Heinmann, Konrád, Sidlín a Johannes (1343 - 1370), vesměs všichni cihláři. Její činnost byla ostatně tak dravá, že kutání cihlářské hlíny narušilo statiku tamních městských hradeb, takže došlo k významnému jednání mezi zmíněným Heinmannem a městskou radou dne 13. listopadu 1346 a po jeho odchodu z Brna i s jeho nástupci dne 17. října 1353, z něhož vyplynuly povinnosti zabezpečovat městské hradby proti poškození výstavbou opěrných zdí vůči cihelně. 7)

Místo to bylo příhodné, protože se nalézalo ve vidlici cest vycházejících z brány Běhounské a brány Veselé na mírné náhorní plošině mezi dvěma údolímí : údolím Ponávky, kam se svažoval terén dnešním Kolištěm a údolím potoka tekoucího z Kraví hory přes dnešní náměstí Komenského. Tento potok byl právě oním potřebným zdrojem vody pro výrobu cihel.

O cihelně , či cihelnách, před Veselou branou se výslovně zmiňují archívní prameny v

letech 1348, 1352, 1361 a 1365, přičemž onen rok 1365 je důležitý, neboť zároveň umožňuje i poměrně přesné rozlišení všech tří brněnských tehdejších cihelen a jejich majitelů. 8) "Na leči" vlastní jednu z nich Chunzlinus Karoli, druhou Henslinus czygelstreicher a cihelnu před Židovskou branou má v oné době v majetku cihlář Johannes. 9)

Chunzlinus Karoli i Henslinus jsou ostatně uvedeni už jako spoluúčastníci na opravných pracích na Židovské bráně v roce 1350. 10)

Chunzlinus Karoli získal cihelnu "Na leči" od jistého stavebního podnikatele, mistra Stewblina, a v roce 1352 se vyplatil z poplatku cihelny odváděný až do té doby rodině Dobrowiczzerově. 11)

Cihelnu vlastnil bezpečně ještě roku 1365, ale pak pro nedostatek pramenů stopa po něm mizí. V roce 1375 je na místě Chunczlina uváděn jistý Jesco tzielgestreicher a v letech 1387-1389 cihláři Clement a Beness. 12) Poté následuje výrazná a nepříjemná mezera, níž chybí jakékoliv další spolehlivé prameny.

V místech cihelny "Na leči" je v roce 1348 uveden jistý Wernhardus laterator, který je však přeškrtnut a nahrazen jménem Nicolaus Muntfleisch, u něhož je výslovně uvedeno: "curiam laterum pro 4 mar., dedit lot." V jeho přímém sousedství se navíc uvádějí další dva cihláři a to Petr a Sidlín. 13) Zatím co nelze prameny dokázat, že by Nicolaus Muntfleisch byl synem nebo příbuzným výše zmíněného Wernharda a z titulu svého postavení proto cihelnu po něm převzal, cihlář Henslín je naopak jeho doloženým synem bez jakýchkoliv pochyb. 14) Otázkou zůstává, proč převzal otcovu cihelnu až v roce 1361, kdo to byl Nicolaus Muntfleisch a jakou roli hrál i jistý cihlář Ondřej, uváděný jako majitel domu v těsné blízkosti cihelny v letech 1355 - 1357. 15)

Teprve nová skupina berních knih a rejstříků z let 1432 - 1584 se opět o cihelnách zmiňuje a umožňuje jejich bližší identifikaci. Berní rejstřík z roku 1432 dokonce jednu z nich nazývá přímo "Curia laterum civitatis", čímž potvrzuje, že šlo o cihelnu vsutku městskou. 16) V letech 1432 - 1584 zachycují berní knihy a rejstříky v prostoru "Na leči" vždy celkem 6-7 objektů, při čemž jednu cihelnu uvádí berní kniha z let 1432 - 1477 a 1477 - 1510, zatímco další berní kniha z let 1541 - 1584 už "Na leči" nezachycuje cihelnu žádnou. 17)

Z těchto berních knih lze tedy zjistit, že v roce 1432 byl majitelem či nájemcem oné jedné cihelny "Na leči" jistý Jan Colda, který byl v neznámé době (dá se předpokládat, že kolem roku 1450) vystřídán Mikulášem Früauffem. Cihelna měla tehdy stanovenou hodnotu na 18 hřiven a tato hodnota nám umožňuje identifikovat ji vedle druhé cihelny, uváděné ovšem až v berní knize z let 1510 - 1584, která má hodnotu 21 hřiven. Která z obou, či zda obě, byly majetkem města, zjistit už nelze. U jedné z nich (té za 18 hřiven) je uveden Václav Czink a u druhé (té za 21 hřiven) Jeroným Cantryfusor alias Konvář. 18) Po těchto dvou cihelnách uvádí "Na leči" berní kniha ještě další čtyři domy, z nichž jeden získal do držení v roce 1528 jistý Ulricus czigler a další dva měl už od roku 1510 Stefanus ziegler. I další objekty v onom prostoru vystřídaly během let 1510 - 1541 celou řadu majitelů, mezi nimiž přibýlo i jméno Jana tzielgera, ale bez jakýchkoliv bližších údajů. 19)

Poprvé se o cihelnách nezmiňuje vůbec až berní kniha z let 1541 - 1584. Je to pravděpodobně z toho důvodu, že někdy před koncem 30. let 16. století musely cihelny "Na leči" ukončit svou činnost. Ač berní kniha uvádí opět oněch šest obvyklých objektů, "curia laterum" už mezi nimi není. Jedná se o šest domů, z nichž čtvrtý vlastní Ulricus Zigler a pátý vzpomínaný Klain Jane Tzigler. Ulricus je nahrazen novým majitelem v roce 1576, Jan v roce 1578. To však už asi cihelny dávno neexistovaly. Z roku 1575 totiž existuje zápis, který říká, že Eliáš Czatrwan (?) vykoupil dům a zahradu ležící vně města Brna před Veselou branou

Na leči vedle *staré* cihelny od jistého Pavla Pehena za 120 zl. 20) Jméno Pavla Pehema však předtím "Na leči nefiguruje, což však není podstatné.

Shrňme - li tedy naše dosavadní stručné poznatky, dojdeme k závěru, že záchranný výzkum zachytil zbytky jedné ze dvou cihelen v Brně "Na leči", doložených od poloviny 14. století do poloviny 16. století před městskými branami poblíž Veselé brány. Potvrdil tudíž dosavadní domněnku, že někde v oněch místech cihelna, či cihelny skutečně byly a navíc je přesně lokalizoval. Přispěl tím také podstatně k topografickému upřesnění pojmu "Na leči", který byl až dosud přisuzován prostoru v mnohem bližším sousedství městských hradeb a Veselé brány. Svým způsobem naznačil i důvod, proč právě v těchto místech poté v roce 1580 založilo město Brno svůj nový hřbitov, když jeho dosavadní hřbitovy uvnitř hradeb už přestaly dostačovat. Hřbitov se totiž se vši pravděpodobností nalézal právě na prostranství oné "staré cihelny" či cihelen, zrušených před rokem 1540. Jejich těžební prostor byl asi postupně zavážen městským odpadem a stavebním materiálem. Takto vzniklý terén byl sice poměrně velký a rozlehlý, ale neulehlý a tudíž nespolehlivý pro stavbu budov. Naopak, velmi dobře se hodil k založení hřbitova, pro nějž jinde v tak těsné blízkosti hradeb nemělo město vhodné místo. Jednou z předností, která jistě při rozhodování o lokaci hřbitova sehrála svou roli, bylo i to, že pozemek zřejmě byl stále majetkem města Brna a nebylo tudíž třeba dalších finančních nákladů k jeho případnému vykoupení z majetku soukromého. Teprve po zrušení hřbitova v roce 1785 byl prostor pozvolna zastavován budovami.

Poznámky

- 1) Bertold Bretholz, *Geschichte der Stadt Brün*, I. sv., do 1411, Brno 1911, s. 184-185 a 186-187.
Oldřich Vičar, *Místopis Brna v polovici 14. století. Předměstí*. Brno v minulosti a dnes, 8, 1966, s. 229 a 233
Jaroslav Dřímál a kol., *Dějiny Brna I.*, Brno 1960, s. 50, 77, 187 a 201
Bedřich Mendl, *Knihy počtů města Brna z let 1343 - 1365*, Brno 1935
- 2) AMB rkp. 39, fol. 333r (Item Pyluschius sartor vendidit curiam suam laterum prope sanctum Martinum ... Peczoldo cerdoni ..., příp. Item ... quam Pyluschius de curia sua laterum apud sanctum Martinum, aue olim Conradi et Sidlini lateratori erat ... - 1364, července 26.)
- 3) Mendl, cit. pr., s. 440 - rejstřík, heslo CIHLÁŘI
AMB rkp. 39, fol. 16v, 24v, 42v, 65v, 123r, 124r, 176v, 177v, 185r, 197v, 199v, 232r, 254v, 271r, 319r, 329v.
- 4) Proto také stavby kamenné, příp. nějak omítnuté či dřevěné se stávaly stále více výjimkami a bývaly v pramenech výslovně uváděny jako "domus lapidea", "domus lignea" příp. "domus Alba stuba".
- 5) Bretholz, cit. pr. s. 186-187 a AMB rkp. 39 fol. 181r-v, z 27. prosince 1350.
- 6) Podrobně celá záležitost vylíčena viz Bretholz, cit. pr. s. 184-185.
- 7) Výraz "lecz" je velmi starý a původně znamenal jakousi pěšinu či stezku, které obtáčela hradby města a sloužila k umožnění kontroly hradebních strážů. Už ve 14. století se však přenesl na mnohem širší prostor a vyjadřoval předhradbí vůbec, aniž však přesně ohraničoval jeho územní velikost. Ostatně výraz "die Letze" je dosud živý v němčině. Bretholz v cit. pr. s. 213 uvádí, že "leč" před Veselou branou je nutno považovat za označení vnější městské obranné linie, jakéhosi nejzažšího předhradbí a sám je klade na hranici dnešního parku Moravského náměstí a Koliště někam do areálu býv. Německého domu. Je to, jak se ukázalo, mnohem pravděpodobnější lokace než lokace Vičarova (viz cit. pr.) před kostel sv. Tomáše. Ostatně nález pozůstatků cihelny, umístované písemnými prameny také do prostoru "Na leči", Bretholzův odhad v plně míře potvrdil.
- 8) Mendl, cit. pr. II. sv., s. 147 (1348 - Nicolaus Muntfleisch, curiam laterum pro 4 mar., dedit lot.)
AMB rkp. 39, fol. 17 (1352, září 11. - Item Agnes, filia Dobrowicerii, recepit a Chunzolino Caruli muratore tres fertones grossorum et absolvit eum a fertone census, quem censuabat sibi a curia laterum sita ante portam Letorum et fuit magistri Stewblini prius.)
AMB rkp. 39, fol. 196 (1361, listopadu 18. - Item Henslinus czygelstreicher obtinuit in iure curia laterum ante portam Letorum peses Chunczonis Karoli emptatum de consesu Nicolai et lecklini, natorum olim Andree cygleri, pro se et suis heredibus.)

Mendl, cit. pr., ll. sv. s. 394 (1365 - It.curia laterum, orreum Wolleri, curia laterum Chunczlini Karoli.

Nota, ab extremitate campi plateam Swabengassen ingrediendam ex utroque latere versus aciem ante portam Brunnensem versus Spilperch.)

Mendl, cit. pr., ll. sv., s. 348 (Quartale Mnesense - 1365 - It. Chunczo Karoli. area pro 12 mar., it. curia laterum pro 1 1/2 mar., tenetur 65 gr. cum opere, dedit 12 gr., it. 9 lot., solvit 57 gr. de gracia.).

- 9) Mendl, cit. pr., ll. sv., s. 357 (1365 - It.Johannes cziegler ... it. curia laterum pro 4 mar)
 - 10) AMB rkp. 39, fol. 181 r-v
 - 11) AMB rkp. 39, fol. 17 - viz pozn. 8
 - 12) AMB rkp. 20, fol. 47v - Clement tzigler 2 lot, Beness 2 lot.
 - 13) Viz pozn. 8
 - 14) AMB rkp. 39, fol. 176v (1344, listopadu 15. - Item Henslinus, filius Wernhardi lateratoris. ...)
 - 15) AMB rkp. 39, fol. 112
 - 16) AMB rkp. 21, fol. 47v
 - 17) AMB rkp. 8, fol. 94r, rkp. 9, fol. 143v, rkp. 10, fol. 300r, rkp. 11.
 - 18) AMB rkp. 10, fol. 300r (Auf der Letz: Wenceslaus Czink habet curiam laterum pro 18 mar. - Hieronymus Cantrifusor habet curiam laterum pro 21 mar.
 - 19) AMB rkp. 10, fol. 300v
 - 20) AMB rkp. 10, fol. 300v
- AMB rkp. 1764, fol. 164v (Elias Czaterwan (?) erkauff ein Haus und Garten liegend auserhalb der Stadt Brünn vor dem Frolicher Thor auf der Lecz neben dem alten Ziegelhof ... Actum Freitag post Omnium Sanctorum A. D. 1575.